

УДК 655(477)(092)(045)+37(477)(093)(015)

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136719

Л. М. Волкотруб

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

L. Volkotrub

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

ВИДАВНИЧА ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА МОГИЛИ.

Publishing and Educational Activity of Petro Mohyla

У статті висвітлено видавничу та освітню діяльність громадсько-культурного діяча, реформатора Петра Могили на початку XVII ст., зокрема в часи його праці в Києві, у друкарні при Києво-Печерській лаврі, де в той час виходили книжкові шедеври.

Ключові слова: історія, Петро Могила, Києво-Печерська лавра, освітня діяльність, видання, видавнича діяльність.

The article investigates the publishing and educational activities of the 17th century political and cultural leader Petro Mohyla.

In December 1627, Petro Mohyla, one of the most educated figures of his time, was elected as an archimandrite of the Kyiv-Pecherskaya Lavra. During almost 20 years till his death, he was the head of the book-publishing business in Ukraine and the Lavra worked as the printing house.

At Mohyla's time, the book publishing was different from the previous period, as the authority of the Slavic publications was growing. However, along with Slavic publications, various Polish editions also were published. In 1631, the "Triod Cvitna" and several scientific works in Slavic and Polish languages were published. At the Kyiv-Pecherska Lavra publishing house, the special attention was paid to the book design. With the noticeable Western influence, it established a harmonious combination of European artistic styles and local national traditions. In 1630, in honor of Petro Mohyla, the Lavra publishing house printed a poetic panegyric, and the second panegyric was published in 1633. In 1644 it published the book "Lithos", which was one of the most important polemical, journalistic and historical works of the 17th century. In 1646 the ethnographic work of "Velyky Trebnik" was published.

In 1658–1659, Elijah engraved the text of "Kyiv-Pechersk Patericon", which was published after the death of Petro Mohyla.

Petro Mohyla, whose name had never disappeared from our memory, was also famous because of the fact that the first higher educational institution of Kyiv-Mohylanska Academy was named by him, and Petro Mohyla put a lot of effort into its establishing. With the death of Petro Mohyla (December 31, 1647), the era of prosperity of the Pechersk printing house had ended.

Keywords: history, Petro Mohyla, Kyiv-Pecherska Lavra, educational activity, publishing, publishing activity.

Постановка проблеми. Дослідження історії видавничої справи на прикладі життя і діяльності окремих особистостей представляє передовсім академічний інтерес. Надзвичайно цікавою в цьому контексті є постать Петра Могили — видатного видавця, науковця, політичного, церковного, культурного та освітнього діяча першої половини XVII ст. Враховуючи, що сьогодні є чимало проблем у видавничій практиці й попиті на книгу, вивчення минулого досвіду організації видавничої справи може бути корисним і для сучасних фахівців.

Аналіз попередніх досліджень. Результати розгляду зазначеної теми викладено в наукових працях фахівців з історії та книжкової справи, зокрема О. Білодіда, який встановив точну дату народження великого реформатора (Білодід, О. 1997). Побіжно про діяльність Петра Могили згадують М. С. Тимошик, Я. Д. Ісаєвич, І. Огієнко та Д. В. Степовик у контексті загальної історії книжності (Тимошик, М. С. 2003; Ісаєвич, Я. Д. 2002; Огієнко, І. 2007; Степовик, Д. В. 2001). У працях А. Жуковського розглядається переважно діяльність Петра Могили у єднанні церков (Жуковський, А. 1969). Дослідниця В. М. Нічик більше уваги приділяє духовному розвитку України та місцю в ньому Петра Могили (Нічик, В. М. 1997). Отже, дослідники переважно вивчали життєвий і церковний шлях Петра Могили, а видавничу й освітню діяльність висвітлено побіжно.

Мета статті — детально та всебічно охарактеризувати видавничу й освітню діяльність Петра Могили під час його роботи в друкарні Києво-Печерської лаври.

Результати досліджень. Петро Могила як політичний і культурний діяч найбільше реалізував себе під час роботи в друкарні Києво-Печерської лаври, де вийшли визначні книжкові пам'ятки, які й нині справляють велике враження.

Петро Могила — політичний, освітній і церковний діяч Речі Посполитої, з 1627 р. — архімандрит Києво-Печерського монастиря, а з 1633 р. — митрополит Київський, Галицький і всієї Русі.

Раніше дослідники вважали, що Петро Могила народився 21 (30) груд-

ня 1574 р., за іншими відомостями — 31 грудня 1596 р. в сім'ї валаського й молдавського господаря Симона Могили та семгородської княжни Маргарет. Лише нещодавно київський дослідник О. Білодід точно встановив дату народження великого реформатора — 1574 р. (Білодід, О. 1997, с. 52). У той час Валахія та Молдова були васалами могутньої Османської імперії. Після смерті Симона Могили княжна Маргарет разом із сином залишила Молдову та переїхала на українські землі Речі Посполитої. Початкову освіту Петро Могила здобув у Львівській братській школі, на цьому наголошують практично всі дослідники. Після закінчення школи, приблизно 1612 р. Петро вирушив навчатися в університетах Польщі та Франції.

Після навчання повернувся до Речі Посполитої високоосвіченим, він вільно володів грецькою, латинською та іншими європейськими мовами, досить швидко вивчив богословську науку.

З часом він став офіцером королівських військ, мріяв про військову кар'єру і брав участь у боях із турками.

У 1620-х рр. Петро Могила зблизився з київським митрополитом Іовом Борецьким. З 1622 р. він часто приїздив до Києва, купив кілька маєтків на околиці міста і мріяв пов'язати подальше життя з давнім центром православ'я. Це був важкий час для України, яка переживала глибоку кризу, викликану соціально-політичними й духовними чинниками Люблінської (1569 р.) та Берестейської (1596 р.) уній. Давні культурні зв'язки між українським і польським народами трансформувались у напруженість та протистояння. Україна стала тією частиною християнського світу, де вирішувалась доля православ'я (Нічик, В. М. 1997, с. 255). Усвідомлюючи ці реалії, Петро Могила твердо став на шлях служіння православ'ю й народу України.

Під впливом митрополита Іова Борецького Петро Могила несподівано, навіть для друзів, у тридцятирічному віці пішов у монастир і невдовзі вступив послушником до Києво-Печерської лаври, однієї з авторитетних на слов'янських землях обителей.

У грудні 1627 р. настоятелем Києво-Печерської лаври обрали саме Петра Могила, одного з найосвічених діячів свого часу. Майже 20 років до самої смерті він стояв на чолі книговидавничої справи в Україні.

При лаврі з початку XVII ст. працювала друкарня, другим успішним періодом у її діяльності вважається саме час, коли нею керував митрополит Київський Петро Могила. При Києво-Печерській лаврі була також і школа, де навчалися діти небагатих батьків.

На початку діяльності, зайнятий загальноцерковними справами, Могила не приділяв значної уваги розвитку друкарства й роботі друкарні. Втім, як високоосвічена людина, він швидко зрозумів, яку роль може відігравати

саме друкована продукція. 1632 р. Петро Могила добився від польського уряду багатьох полегшень для православної церкви, зокрема права вільно відкривати друкарні при церквах і монастирях. Відтоді в роботі лаврської друкарні він брав безпосередню участь. Наприклад, докладав багато зусиль, щоб зосередити при друкарні найкращих учених, майстрів друкарської справи, художників тощо.

Могилянська епоха відрізнялася від попередньої в розвитку книгодрукування тим, що посилювався авторитет саме слов'янських видань. Коли друкарню очолював Петро Могила, відкрилась окрема польська друкарня, завданням якої було видавати книги для захисту віри у східнослов'янських країнах, пропагувати культуру на міжнародній арені.

Працівники лаврської друкарні схвалювали позицію керівника, щоб разом із церковнослов'янськими виходили й різноманітні польські видання. В подальшому надруковано низку світських книг, зокрема поезію та наукові праці церковнослов'янською та польською мовами. Так, у «Тріоді цвітній» (1631 р.) у використаних гравюрах відчувається поєднання західних елементів, особливо при описуванні архітектурних пам'яток.

Особливу увагу в друкарні Києво-Печерської лаври звертали на художнє оформлення книг, проте з помітним, як уже зазначалося, західним впливом, котрий, однак, не похитнув усталеного в попередній період більш або менш гармонійного поєднання візантійського художнього стилю, західноєвропейського Відродження та місцевих національних традицій (Огієнко, І. 2007, с. 337). Діяльність лаврської друкарні за часів Петра Могили набула значного виробничого розмаху та чіткої організації.

1630 р. на честь Петра Могили лаврська друкарня видала віршований панегірик. Другий панегірик від працівників друкарні вийшов 1633 р. У ньому йшлося про те, що вони житимуть і працюватимуть «в спокою при новому патроні» (Огієнко, І. 2007, с. 335). Також у цих віршованих творах підкреслювалося, яке значення має книгодрукування взагалі, говорилося про професійний інтерес у роботі без перерв і не тому, щоб не бути безробітним. Зазначалося, що Петро Могила відкриває школи своїм коштом, допомагає вчителям і викладачам, не забуваючи при цьому й друкарню, видання якої мають прославляти слов'янську літературу, поезію, науку.

1644 р. в лаврській друкарні побачила світ книга «Літос» — одна з важливих полеміко-публіцистичних та історичних праць XVII ст. Основна думка «Літоса» полягає в тому, що потрібно розрізняти догмати та обряди. Якщо догмати мають бути незмінними, то обряди можуть змінюватися залежно від часу й національних місцевих умов, як позитивно, так і негативно, як бажано, так і небажано.

Виступаючи на Київському церковному соборі 1640 р., Петро Могила заявив, що поставив за мету надрукувати спочатку свою книгу «Собрание короткой науки о артикулах веры православно-католической, христианской», спершу польською, а потім староукраїнською (вийшла в Києві у 1645 і 1646 рр.), а потім — «Великий требник» (зібрання звичаїв та обрядів українського народу).

Навіть під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького друкарня Києво-Печерської лаври не припиняла працювати. Завдяки активній діяльності Київського митрополита й керівника друкарні, вона випускала все нові та нові книги.

1646 р. було надруковано «Великий Требник» на 1760 сторінках. Титул книги прикрашають великі й малі медальйони з релігійними сюжетами та рослинним орнаментом. Оздоблював «Великий Требник» гравер по дереву Ілля, який прибув зі Львова. Деякі гравюри «Требника» мають етнографічний інтерес. Бачимо, наприклад, сцени хрещення, вінчання, поховання простих людей. Ці сюжети, напевно, було взято з життя українського суспільства.

«Требник» був поширений не тільки в Україні, а й за її межами — в Росії, Молдові, в багатьох слов'янських країнах. Цю книгу неодноразово перевидавали, але скорочено, а повний варіант з часом став рідкістю. Так, у Парижі Наукове товариство ім. Т. Шевченка перевидало «Требник» з оригіналу в XX ст. Упорядкував книгу голова Товариства, професор Аркадій Жуковський. На перевидання раритету було витрачено 100 тис. доларів.

Крім багато прикрашених титулів, фронтисписів, заставок і кінцівок до різних київських видань середини XVII ст. Ілля виконав ще 139 багатофігурних композицій до «Лицевої Біблії», яку Петро Могила задумав для неписьменних (Степовик, Д. В. 2001, с. 125). Але, на жаль, книгу не було надруковано з невідомих причин, збереглися тільки пробні відбитки з гравійованих дощок.

У 1658–1659 рр. Ілля виготовляв гравюри до «Києво-Печерського Патерика», який вийшов уже після смерті Петра Могили (Тимошик, М. С. 2003, с. 167). Як і в «Требнику», на титулі Патерика Ілля зобразив погруддя святих та головну Успенську церкву Лаври в пишних виноградних лозах, що піднімаються знизу від лаврських печер.

Цікавою є еволюція малюнків титульних сторінок (так званих форт) у київських виданнях цього періоду. Можна припустити, що запозичена з видань фундатора українського книгодрукування Івана Федорова архітектурна арка у стилі візантійського Відродження, яка обрамлювала заголовок, поступово ускладнювалася різними орнаментами, переважно рослинними. З часом в основі композиції форти почали фігурувати тільки рослинні сюжети,

навіть могли зображатися дерева в різних варіаціях, стилізаціях відповідно до змісту книги.

У печерських виданнях помітною стала і властива українському народові любов до природи, до прикрас, що віддзеркалювалось у народній творчості і впливало на художнє оформлення видань. Художники намагалися запровадити в оздобленні книг передусім зображення квітів та дерев. Пізніше таке зображення дерев на титульних аркушах перетворилось на сад, український город, як це можна побачити на форті книги Радивіловського «Огородок, тобто сад», виданої в лаврській друкарні 1676 р.

Тому не дивно, що фундаментальні праці Петра Могили разом з роботами київських учених, які продовжували його напрям — І. Гізеля, Д. Туптала, С. Яворського, склали підґрунтя богословської освіти в Україні та Російській імперії аж до XIX ст. Петро Могила задумав ще грандіозну працю — «Житія святих», але її написав уже Д. Туптало.

Українську мову в церковній практиці, а саме в перекладах Біблії, творів святих отців, намагались використовувати й раніше. Петро Могила значно інтенсифікував цей процес і надав йому певного спрямування. Стихія живої української мови ввірвалась у двері культурного й церковного життя, які він відчинив. Вона присутня в творах Могили, присвячених проблемам держави, у морально-дидактичних передмовах для студентської молоді тощо.

Твори самого Петра Могили не були написані винятково церковнослов'янською мовою, яка в попередній період набула значення сакральної. У його працях використано чимало українських слів, які з часом стали українськими книжковими, й почалося формування саме української мови. Значна частина таких книг призначалася для вивчення в братській школі й читання в церкві під час богослужіння.

Як прихильник української державності Петро Могила відстоював інтелектуальний шлях утвердження цієї ідеї в суспільній свідомості. Ось чому він докладав чималих зусиль для об'єднання Печерської лаврської школи з братською на Подолі й започаткував Могилянську колегію, яка з часом стала академією на зразок європейських університетів. Він також запозичив досвід подібної академії з волинського Острога, де засновником вищого навчального закладу був князь К. Острозький, один із прихильників відродження на киеворуських теренах державності. Улюбленій академії Петро Могила залишив у спадок власну велику бібліотеку.

Петро Могила розумів, що в українському середовищі він може спиратися на досить тонкий прошарок інтелектуалів, які допомагатимуть згуртовувати різні верстви населення, пробуджувати його свідомість, формувати національну гідність. «Збережи академію» — це останні слова Петра Моги-

ли, сказані їй новому ректорові Інокентію Гізелю, який свого часу отримав освіту в Польщі та університетах Англії коштом Петра Могили.

Після смерті Петра Могили (31 грудня 1647 р.) Печерська друкарня вже ніколи не мала такого успіху як за його життя.

21 грудня 1996 р. виповнилося 400 років з дня народження Петра Могили — видатного богослова, просвітника, реформатора, науковця, видавця, митрополита Київського та Галицького. Цей ювілей відзначали під егідою ЮНЕСКО в усьому світі. Так, у Парижі 5 листопада 1996 р. відбулася представницька міжнародна конференція, в якій узяли участь учені, дипломати, представники духовенства різних країн Європи. В доповідях ґрунтовно висвітлювалася роль Петра Могили в розвитку українського православ'я, освіти (зокрема відкриття Києво-Могилянського колегіуму), а також як творця унікальних книг.

Таким чином, саме в розвиткові освіти й культури загалом Петро Могила вбачав запоруку оптимістичного майбутнього української держави. Завдяки невтомній діяльності Петра Могили та його однодумців Київ у другій половині XVII ст. перетворився на центр православної європейської освіченості й богословської культури. Діяльність Петра Могили як непересічної людини потребує подальшого і всебічного вивчення. Він увійшов в історію і як видавець прекрасних творів, котрі сьогодні потрібно вивчати й використовувати у видавничій практиці, зокрема це стосується і елементів художнього оформлення.

Білодід, О. І. 1997. Загадка Петра Могили. *Київська старовина*. № 3. С. 56–69.

Жуковський, А. 1969. *Петро Могила й питання єдності церков*. Париж: Український вільний університет.

Ісаєвич, Я. Д. 2002. *Українське книговидання: витоки розвитку, проблеми*. Львів: Інститут літературознавства ім. Крип'якевича НАН України.

Нічик, В. М. 1997. *Петро Могила в духовній історії України*. К.: Український центр духовної культури.

Отієнко, І. 2007. *Історія українського друкарства*. К.: Наша культура і наука.

Степовик, Д. В. 2001. *Історія Києво-Печерської лаври*. К.: Українська православна церква КП.

Степовик, Д. В. 2001. *Київська Біблія XVII ст. Дослідження нездійсненого проекту митрополита Петра Могили*. К.: Видання Українського Біблійного товариства.

Тимошик, М. С. 2003. *Історія видавничої справи*. К.: Наша культура і наука.

Bilodid, O. I. 1997. Zahadka Petra Mohyly [Petro Mohyla's Mystery]. *Kyivska starovyna*. № 3. S. 56–69.

Zhukovsky, A. 1969. *Petro Mohyla i pytannya yednosti tserkov [Petro Mohyla and the Question of the Unity of Churches]*. Paryzh: Ukrayinsky vilnyy universytet.

Isayevych, Y. D. 2002. *Ukrayinske knyhovydannya: vytyky rozvytku, problem [Ukrainian Book Publishing: the Beginnings of Development, Problems]*. Lviv: Instytut literaturoznavstva im. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny.

Nichyk, V. M. 1997. *Petro Mohyla v dukhovniy istoriyi Ukrainy [Petro Mohyla in the Spiritual History of Ukraine]*. Kyiv: Ukrainsky tsentr dukhovnoyi kultury.

Ohiyenko, I. 2007. *Istoriya ukrayinskoho drukarstva [The History of Ukrainian Printing]*. Kyiv: Nasha kultura i nauka.

Stepovyk, D. V. 2001. *Istoriya Kyevo-Pecherskoyi lavry [History of Kiev-Pechersk Lavra]*. Kyiv: Ukrainiska pravoslavna tserkva KP.

Stepovyk, D. V. 2001. *Kyivska Bibliya XVII st. Doslidzhennya nezdiysnenoho proektu mytropolyta Petra Mohyly [Kyiv Bible of the XVII Century. Investigation of the Unfulfilled Project of Metropolitan Petro Mohyla]*. Kyiv: Vydannya Ukrayinskoho Bibliynoho tovarystva.

Tymoshyk, M. S. 2003. *Istoriya vydavnychoyi spravy [The History of Publishing]*. Kyiv: Nasha kultura i nauka.

УДК 94:330.341.46(477)

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136721

С. Ю. Босва

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

S. Boyeva

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

ФЕОДАЛІЗМ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ:

ГЕНЕЗИС, ХАРАКТЕРНІ РИСИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Feudalism in Western Europe:

genesis, characteristic features, trends of development

В статті докладно висвітлено генезис, характерні риси і тенденції розвитку феодалізму в Західній Європі, політико-економічну сутність феодального способу виробництва, типи феодального господарства різних країн і народів, економічні переваги феодальної системи над рабовласницькою.

Виявлено причинно-наслідкові зв'язки між рівнем розвитку господарства і соціально-політичною структурою суспільства. Детально проаналізовано динаміку розвитку країн Західної Європи в добу Середньовіччя, спільні риси і особливості генезису феодалізму в цих країнах; роль держави у посиленні експлуатації селян, збільшенні різного роду податків, втручання у селянсько-сеньоріальні відносини; роль міст як центрів ремісничого і торгового життя, політичних центрів держав, носіїв економічного і технічного прогресу. Значне місце відведено аналізу характерних рис християнської моралі, ціннісних орієнтацій, ролі церкви у середньовічному суспільстві.